

А. С. Хемій,

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ

A. Khemii,

Ph.D. student of economic, Kiev national Taras Shevchenko university

AREAS OF IMPROVEMENT PENSION INSURANCE OF UKRAINE

У статті розглянуто підходи до визначення економічної та соціальної сутності поняття "пенсія". На основі зарубіжного досвіду запропоновано три найбільш поширені моделі реформування пенсійних систем. Зазначено про можливість настання глобальної світової пенсійної кризи, до якої деякі країни вже готуються, а також проведено порівняння причин можливого виникнення кризи пенсійного забезпечення в світі з сучасною ситуацією в Україні, виділено та обгрунтовано певні характерні відмінності. До них можна віднести значення відсутності в Україні етапу так званого "бейбі-буму", що був характерним для США; викривлення розуміння сутності пенсійного страхування за радянської епохи; запізнена поява демократичних засад у суспільстві, що затримало розвиток страхового ринку в країні в цілому; роль відмови від утримання ЄСВ із заробітної плати працівника; недовикористання можливості формування потужного інвестиційного ресурсу, яким можуть стати активи накопичувального страхування. Також у статті виокремлено ряд перешкод, що стоять на заваді ефективного розвитку системи недержавного пенсійного страхування в Україні на сучасному етапі. У висновках запропоновано основні напрями ефективного реформування системи пенсійного страхування в Україні.

In the article approaches to determining the economic and social essence of the concept of "retirement." Based on international experience, offered three most common model for reforming pension systems. Pointed to the possibility of the global pension crisis, which some countries have already prepared. Also, compared the possible causes of the appearance of pensions crisis in the world with the current situation in Ukraine, selected and grounded some significant differences.

These include: the absence in Ukraine so-called "baby boom" phase that was characteristic in the USA; distortion of understanding of the nature of pension insurance for the Soviet era; late emergence of democratic principles in a society that has delayed the development of the insurance market in the country in general; disclaimer maintenance Single Contribution of the employee's salary; ignoring the possibility of creating a powerful investment resource, which can be funded insurance assets. Also in the article singled out some of the obstacles that hinder the effective development of private pension insurance in Ukraine today. In conclusion selected the main directions of effective reform of pension system in Ukraine.

Ключові слова: пенсія, пенсійне страхування, пенсійна система, накопичувальне пенсійне страхування, пенсійна криза.

Key words: pension, pension insurance, pension system, funded pension insurance, pension crisis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні в багатьох країнах світу виникають складнощі щодо забезпечення стабільності фінансового стану пенсійних систем. Це обумовлено демографічними, фінансовими і структурними факторами і стає

передумовою реформування державою системи пенсійного страхування. Старіння населення, зниження частки осіб, що роблять внески в систему пенсійного страхування, призводить до дефіциту за поточними платежами, накопичення заборгованості пенсійної системи.

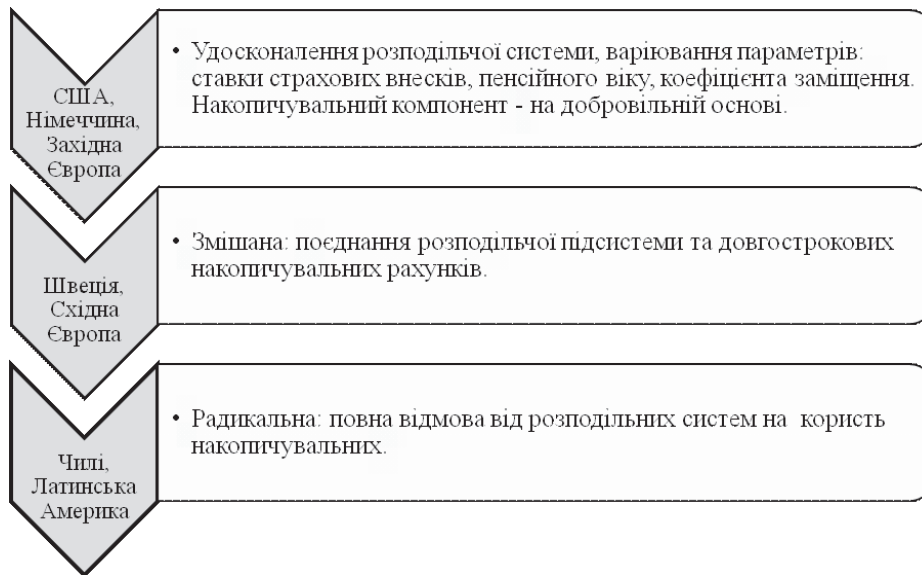

Рис. 1. Моделі реформування світових пенсійних систем

Такі тенденції поставили під загрозу фінансову стабільність і ефективність існуючої системи пенсійного страхування.

У державних системах пенсійного страхування багатьох країн світу, що мають в основі принцип солідарності поколінь, підтримання гідного рівня пенсійних виплат в умовах несприятливої демографічної ситуації призводить до зростання економічного навантаження на працююче населення і роботодавців за рахунок збільшення пенсійних внесків, або до подальшого збільшення віку виходу на пенсію. Можливий також повний або частковий перехід пенсійної системи на накопичувальні принципи.

Вибір напрямів подальшого реформування української системи пенсійного страхування з метою її довгострокової фінансової стійкості, підвищення рівня життя пенсіонерів вимагає серйозних наукових досліджень та обґрунтувань, так як реформування пенсійної системи в цілому є однією з найскладніших завдань соціально-економічного розвитку сучасного суспільства. Негативні наслідки можливих реформ або їх відсутності тягнуть за собою соціальну нестабільність в суспільстві, фінансові проблеми на макро- і мікроекономічному рівнях, тому реформована система пенсійного страхування повинна мати міцну фінансову основу і позитивно впливати на добробут всіх осіб, яких вона стосується.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання пенсійного реформування, перебудову пенсійної системи та функціонування її складових у своїх працях розглядають такі вітчизняні вчені, як В. Д. Базилевич, К.В. Васьківська, Н.М. Внукова, О.І. Данилюк, О.М. Залетов, О.П. Коваль, Е.М. Лібанова, С.А. Мельников, В.І. Надрага, О.В. Петрушка, В.К. Рудик, С.І. Юрій та ін. Зазначені науковці не лише переглянули тенденції розвитку національної пенсійної системи, побудованої на страхових принципах, а й запропонували ряд нових поглядів та думок щодо можливих напрямків удосконалення системи. Проте трансформаційність економіч-

них процесів зумовлює потребу подальшого вивчення і доопрацювання питання реформування та розвитку пенсійного страхування в Україні.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у аналізі зарубіжного досвіду та можливості його використання для удосконалення пенсійного страхування в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Особливості пенсійної системи в Україні обумовлені не тільки несприятливими демографічними тенденціями, пов'язаними зі зміною співвідношення осіб працездатного і непрацездатного віку, а й негативними економічними та фінансовими показниками. Багато років робляться спроби трансформації системи пенсійного страхування з метою наблизити існуючу пенсійну систему до нових економічних реалій.

На сьогодні не існує єдиного підходу до визначення економічної та соціальної сутності поняття "пенсія". Так, одна група вчених наголошує на "компенсаційному" та "аліментарному" характері пенсій, яка за своєю сутністю є нагородою / компенсацією за працю минулих років. Тобто за своїм призначенням пенсія має повністю відповідати внескам, зробленими людьми пенсійного віку у минулому, і компенсувати їхні відрахування із заробітної плати. До науковців, що притримуються такої точки зору, можна віднести А.Е. Козлова, Е.Г. Азарову та ін. [1].

Друга група вчених, серед яких Р.І. Іванова, зазначає, що той рівень пенсії, який отримують сучасні пенсіонери, аж ніяк не відповідає принципу "компенсаційності" за працю у працездатному віці, адже вона навіть наближено не відповідає тим сумам, які були відкладені людьми пенсійного віку протягом свого трудового стажу. Тому пенсія розглядається як "грошово-аліментарна виплата" [1].

Порівнюючи різні бачення характеру нарахування пенсій, можна констатувати переваги принципів страху-

вання над принципами забезпечення, тому при реформуванні пенсійної системи важливу роль відіграє переорієнтування від засад забезпечення до принципів страхування, де головна роль в такій переорієнтації належить саме пенсійному страхуванню.

На основі аналізу зарубіжного досвіду функціонування і реформування пенсійних систем був зроблений висновок, що всі проведені в світі пенсійні реформи можна звести до трьох основних моделей реформування з використанням базових інститутів (рис. 1). Поєднання цих інститутів передбачає обов'язкове виконання державою двох основних функцій: перерозподіл доходів і заощадження коштів на виплату пенсій.

Модель реформування пенсійної системи України наближена до другого типу. Сучасна світова тенденція щодо реформування пенсійних систем доводить, що жодна з існуючих моделей пенсійних систем не є універсальною. На стійкість і гнучкість такої моделі в окремому взятому країні впливає група певних факторів. Так, особливість пенсійної кризи в Україні обумовлена не тільки несприятливими демографічними тенденціями, пов'язаними зі зміною співвідношення осіб працездатного і непрацездатного віку, але також і економічною, політичною та фінансовою нестабільністю. Тому одним із шляхів запобігання поглиблення кризи системи пенсійного страхування в Україні та створення передумов для економічного зростання є поетапний перехід до змішаної пенсійної системи, заснованої і на розподільних принципах для запобігання бідності серед пенсіонерів, і на накопичувальних і страхових принципах для підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян та фінансової стійкості пенсійної системи в цілому.

У своїх дослідженнях К.В. Васильківська та О.І. Данилюк суттєвими недоліками загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні вважають недостатнє корелювання суми сплачених внесків і величини пенсійних виплат, а також відсутність зв'язку між сумою нарахованої пенсії та очікуваною тривалістю життя. Якщо звернутися до зарубіжного досвіду, то у багатьох розвинених країнах світу при виході на пенсію до заощаджень, що зберігаються на особистих рахунках вкладників, застосовується фактор ануїтету. Він враховує прогнозовану залишкову тривалість життя цієї вікової групи і корелює розмір пенсійних виплат для кожної особи [2].

На думку В.І. Надрага, "основним чинником достатнього для реалізації ключових функцій фінансування пенсійної системи є задовільне співвідношення працюючого і непрацюючого населення, що не в останню чергу визначається темпами його старіння" [3].

Проте, на нашу думку, досягнення такого співвідношення в Україні, та й у світі в цілому, є маловірогідним при інших сталих умовах. За даними міжнародної корпорації Allianz SE на початку наступного десятиліття світ очікує нова світова криза — криза пенсійного забезпечення, яка, як і фінансова криза, розпочнеться з Америки. У 2020 році в США досягнуть пенсійного віку люди, народжені в період так званого "бейбі-буму", або "power generation" ("сильне покоління"). В залежності від країни світу пік настання такого періоду буде не однаковим. Так, для Німеччини прогнозом є 2025 рік, для Італії — 2030 рік, а часовий діапазон між кризою в США

та Китаєм може скласти близько 30 років на користь останнього [4]. Отже, в інших країнах буде час використати досвід Америки у вживанні заходів щодо подолання наслідків можливої кризи. Такі прогнозні дані дають змогу констатувати глобальну негативну тенденцію в світі щодо можливості солідарного перерозподілу пенсійних накопичень між працюючим і непрацюючим населенням.

Порівнюючи причини можливості виникнення кризи пенсійного забезпечення в світі з сучасною ситуацією в Україні, необхідно виділити певні відмінності.

1. У період "бейбі-буму" в Америці, що припав на 1950-ті роки, на теренах України мали місце післявоєнна розбудова, депортація народів та голод 1946—1947 років. І лише у 1955 році кількість населення СРСР, до складу якого входила Україна, досягло довоєнного показника. Весь подальший час народжуваність в країні була сталою. Тому питання утримання покоління "бейбі-бумерів" для нашої країни не є на стільки актуальним в зв'язку з відсутністю такого етапу в історії.

2. У соціальному законодавстві бувшого Радянського Союзу поняття "пенсія" з'явилося у 1956 році, а для сільських жителів — у 1964 р. Проте викривлене поняття страхового принципу таких пенсій призвело до хибного сприйняття сучасними пенсіонерами сутності та ролі пенсійного забезпечення. Таке викривлення принципів страхування у відповідному періоді не мало аналогів у світовій економіці.

3. Пенсійна система Чилі, що названа сьогодні найрадикальнішою в світі (за даними дослідження міжнародного центру Mercer, який щорічно складає рейтинг пенсійних систем світу — "Global Pension Index"), запровадила накопичувальне пенсійне страхування ще у 1981 році. Але це відбулося на етапі піднесення економіки країни, швидкого розвитку фондового ринку та за сприятливих демографічних показників. У той час населення пенсійного віку Чилі становило всього 8% і на одного пенсіонера припадало 12,8 працюючих [5]. Період такої сприятливої демографічної ситуації в Україні припав на часи Радянського союзу, в якому індивідуальне накопичення страхових внесків не могло мати місця, адже суспільство жило за принципом "колективізації" і "загального блага". Але навіть при можливості існування накопичувальних пенсійних рахунків вони могли б повторити сумну долю вкладів ошадбанку СРСР. На сьогодні Чилі повністю відмовилася від виплати пенсій за солідарним принципом, але до цього кроку їх економіка готувалася майже 30 років.

4. При складних демографічних умовах, коли кількість пенсіонерів значно зростає і тривалість їх життя збільшується, у всьому світі проводиться підняття пенсійного віку, ускладнення умов здобуття пенсійних прав та підвищення податкових відрахувань. В багатьох країнах світу відрахування працівника і роботодавця на обов'язкове солідарне пенсійне страхування співвідносяться як 2:3, 3:4, а іноді і 1:1 відповідно. Так у США, наприклад, цей показник становить 7,65% від заробітної плати для робітника, і 7,65% на заробітну плату — для роботодавця. Але крім солідарної пенсії в Америці вагоме місце займає корпоративне пенсійне страхування та особисте пенсійне страхування. В Україні з початку 2016 діє нова редакція Податкового кодексу, за яким

було скасовано відрахування із заробітної плати робітника у розмірі 3,6% і зменшено відрахування роботодавця з 34,7—38,6% (в залежності від типу ризику) до сталих 22% на заробітну плату працівника. На нашу думку, такий крок є поспішним, адже він зменшує відповідальність працюючого за власне пенсійне майбутнє. Для більшої результативності і лояльності з боку населення такий перегляд ставок єдиного соціального внеску (ЄСВ) мав би збігатися із запровадженням обов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування, яке заплановане на січень 2017 року.

5. У розвинених країнах світу кошти, акумульовані на пенсійних рахунках, є великим інвестиційним ресурсом у розвиток економіки країни. Так, в Америці, сукупні активи пенсійних фондів за розміром становлять приблизно половину ВВП країни. За прогнозними даними міжнародної корпорації Allianz SE у 2020 році сукупна вартість пенсійних активів у світі становитиме 36 трлн євро, з яких одна третя припадатиме на США [6]. В Україні на сьогодні діє 73 недержавні пенсійні фонди, сукупна вартість активів яких у 2015 році становила 1,98 млрд грн. [7], що дорівнює 0,1% ВВП країни. Що стосується страхових компаній, то вони за договорами накопичувального страхування життя збирають ще менші суми, ніж акумулюється у НПФ. Так, у 2015 році обсяг валових страхових премій за договорами страхування життя, якими передбачено досягнення застрахованою особою визначеного договором пенсійного віку, складає всього 19,3 млн грн. [8], що становить менше 1% у загальному обсязі премій зі страхування життя, а частка таких премій у ВВП країни становить 0,001%. Наявність розглянутих показників пов'язана з цілим рядом причин — це відсутність інформованості населення, довіри до фінансових інститутів, розуміння суті самого пенсійного страхування, а також відсутність надійних інструментів фінансування і, як наслідок, фіксованої ставки доходу за інвестованими в НПФ коштами. Такі дані наразі лишаються невтішними для України, проте водночас вони свідчать про невикористаний інвестиційний потенціал пенсійних заощаджень населення.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, у своєму звіті визначає ряд перешкод, що стоять на заваді ефективного розвитку системи недержавного пенсійного страхування в Україні на сучасному етапі. До них відносяться [9]:

- збільшення ризиків, пов'язаних із фінансовою нестабільністю, у т.ч. неповернення пенсійних активів, які розміщені на депозитних рахунках банківських установ, до яких введено тимчасову адміністрацію або по яких прийнято рішення про їх ліквідацію;

- обмежений вибір фінансових інструментів, придатних для інвестування в них пенсійних коштів, внаслідок відставання розвитку ринку капіталу від потреб інституційних інвесторів;

- досить складна процедура доступу недержавних пенсійних фондів до зовнішніх фінансових ринків, до іноземних інвесторів, про що свідчить те, що в інвестиційних портфелях недержавних пенсійних фондів відсутні іноземні цінні папери;

- недостатня зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для працівників через недосконале податкове законодавство;

- низький рівень роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі системи накопичувального пенсійного забезпечення в суспільстві та недостатня фінансова спроможність громадян щодо участі в системі недержавного пенсійного забезпечення.

Отже, зважаючи на розглянутий зарубіжний досвід та українське сьогодення, потрібно зазначити, що для забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів, пенсійна система країни повинна бути гнучкою та диверсифікованою, поєднувати в собі різні пенсійні плати, методи і схеми фінансування. Для сталого розвитку пенсійного страхування в Україні першочерговими необхідними умовами є відновлення зростання ВВП країни, відродження фондового ринку, хоча б часткова детінізація економіки, стабілізація національної валюти, завершення військового конфлікту на Сході країни. Всі ці завдання мають стратегічне значення для України, тому не можуть бути виконані в короткостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ ТА ПОДАЛЬШІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведений аналіз зарубіжного досвіду показав, що диверсифікована пенсійна система, яка поєднує в собі страховий і накопичувальний компоненти, є найбільш надійною гарантією отримання пенсійного доходу. Незважаючи на те, що обидва ці компоненти можуть забезпечити належний обсяг пенсійних виплат лише в умовах сталого економічного зростання, впровадження пенсійної системи, в якій присутній тільки один з цих компонентів, тягне за собою значний ризик для пенсіонерів. Для вдосконалення системи пенсійного страхування українським законотворцям потрібно опиратися на зарубіжний досвід, модифікуючи його під особисті потреби країни. Основними напрямками подальшого ефективного реформування системи пенсійного страхування є:

- впровадження загальнообов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування без подальшого перенесення дати введення в дію цієї норми закону;

- формування зацікавленості серед усіх верств населення щодо пенсійного накопичення. Широка інформаційна політика про необхідність особистих пенсійних накопичень у засобах масової інформації, проведення відкритих лекцій, обговорень, створення безкоштовних гарячих ліній;

- зменшення вікового порогу осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному накопичувальному пенсійному страхуванню з 35 років до 20 років. При цьому для осіб, яким до виходу на пенсію залишилося менше 10 років, визначити таке страхування як обов'язкове.

Наразі молоде покоління не розуміє необхідність сплати податку на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, тому що вважає гарантовану державою пенсію мізерною, а свій пенсійний вік — чимсь далеким і не досяжним. Це призводить до згоди великої кількості працівників, що тільки розпочали свій трудовий стаж, на неофіційне працевлаштування, або на офіційну заробітну плату в мінімальному розмірі. Можливість накопичення коштів на особистому рахунку може

покращити цю ситуацію і стимулювати молодь вимагати від роботодавця офіційного працевлаштування. Більш літні люди, яким до пенсії залишилось менше 10 років, турбуються про свою старість набагато активніше. Тому є висока вірогідність того, що при правильній інформаційній політиці держави, багато таких людей будуть добровільно приймати участь у державному накопичувальному пенсійному страхуванні на тих самих умовах, що і молодші покоління.

— консолідація пенсійного законодавства для забезпечення єдиного принципу пенсійного захисту для всіх верств населення;

— відмова від привілейованих пенсій у повному обсязі за виключенням військовослужбовців;

— розробка стратегії залучення додаткових коштів для дофінансування ПФУ Державним бюджетом України або спеціальними фондами при переході до 3-рівневої пенсійної системи;

— створення законодавчо-нормативної бази врегулювання діяльності накопичувальних фондів, гарантування їх надійності державою. Забезпечення неможливості одержавлення коштів, накопичених на особових рахунках громадян, у майбутньому.

— запровадження фонду гарантування вкладів НПФ у банківські депозити задля збереження довіри до фінансових інструментів недержавного пенсійного страхування.

Отже, нова система пенсійного страхування повинна бути прозорою, простою для розуміння пересічним громадянином, диверсифікованою завдяки наявності різних пенсійних програм, а також добре врегульованою. Все це в довгостроковій перспективі забезпечить сталий розвиток пенсійної системи, побудованої на страхових принципах, яка в свою чергу може стати великим інвестиційним ресурсом в економіку країни.

Література:

1. Рудик В.К. Сучасні тенденції розвитку системи пенсійного страхування в Україні: монографія / В.К. Рудик. — Камінець-Подільський; Абетка, 2014. — 187 с.
2. Васьківська К.В., Данилюк О.І. Удосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні / К.В. Васьківська, О.І. Данилюк // Бізнес інформ. — 2015. — № 11. — С. 190—194.
3. Надрага В.І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект / В.І. Надрага // "Фінанси України". — 2015. — № 1. — С. 79—86.
4. Katie Libbe. United States face retirement tsunamis / Allianz demographic Pulse. — 2011. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.allianz.com/media/responsibility/documents/demographic_pulse_retirement_tsunamis_all_over_the_world.pdf
5. Особливості системи пенсійного забезпечення в Чилі // Офіційний сайт Пенсійного фонду України — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pension.kiev.ua/pensref/intpract/Chile.html>
6. Renate Finke, Alexander Borsch. Big and getting bigger / Allianz demographic Pulse. — 2010. — №3. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.allianz.com/media/responsibility/documents/demographic_pulse_retirement_tsunamis_all_over_the_world.pdf

www.allianz.com/v_1339498664000/media/current/en/economic_research/images_english/pdf_downloads/specials/dempulse_310_e.pdf

7. Ринок цінних паперів України: повне перезавантаження // Річний звіт національно комісії цінних паперів та фондового ринку за 2015 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1473066406.pdf

8. Річний звіт нацкомфінпослуг про стан і розвиток страхового ринку України в 2015 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/zvitni_dani/sk_%202015.pdf

9. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за 2015 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>

References:

1. Rudyk, V.K. (2014), Suchasni tendentsii rozvytku systemy pensijnoho strakhuvannia v Ukraini: monohrafiia [Modern trends in pension insurance system in Ukraine: monograph], Abetka, Kamianets'-Podil's'kyj, Ukraine.
2. Vaskivska, K.V. and Danyliuk, O.I. (2015), "Improvement of the Pension System in Ukraine", Biznes inform, vol. 11, pp. 190—194.
3. Nadraha, V.I. (2015), "Financial risks of Pension System development in Ukraine: demographic aspect", Finansy Ukrainy, vol. 1, pp. 79—86.
4. Libbe, K. (2011), "United States face retirement tsunamis", Allianz demographic Pulse, [Online], vol. 1, available at: https://www.allianz.com/media/responsibility/documents/demographic_pulse_retirement_tsunamis_all_over_the_world.pdf (Accessed 3 Oct 2016).
5. Pension Fund of Ukraine (2008), "Features of the pension system in Chile", available at: <http://pension.kiev.ua/pensref/intpract/Chile.html> (Accessed 3 Oct 2016).
6. Finke, R. and Borsch, A. (2010), "Big and getting bigger", Allianz demographic Pulse, [Online], vol. 3, available at: https://www.allianz.com/v_1339498664000/media/current/en/economic_research/images_english/pdf_downloads/specials/dempulse_310_e.pdf (Accessed 3 Oct 2016).
7. National securities and stock market commission (2016), "Securities Market in Ukraine: a complete restart", NSSMC Annual Reports, available at: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1473066406.pdf (Accessed 3 Oct 2016).
8. National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2016), "Report on the status and development of insurance market in Ukraine in 2015", available at: http://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/zvitni_dani/sk_%202015.pdf (Accessed 3 Oct 2016).
9. National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2016), "Annual Report of the National Commission for State Regulation of Financial Services Markets for 2015", available at: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html> (Accessed 3 Oct 2016).

Стаття надійшла до редакції 04.10.2016 р.